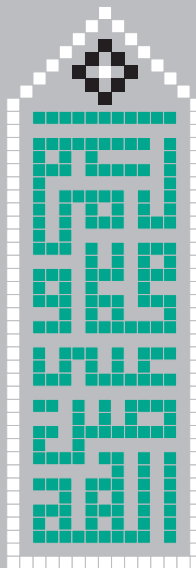

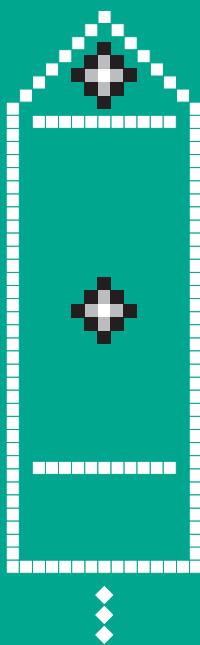
اسماء الوحي والحي

سرشناسه: بزرگ‌زاده، مجید، ۱۳۶۵-
عنوان و نام پدیدآور: سنگ، کاغذ، گلوله: داستان فلسطین به روایت پوسترها/
مجید بزرگ‌زاده؛ ناظر علمی محمدرضا وحیدزاده؛ ویراستار الهام بیگلری.
مشخصات نشر: تهران: پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی، ۱۴۰۱.
مشخصات ظاهری: ۲۴۸ص. : مصور.
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۴۷۱۶-۱-۶
وضعیت فهرست نویسی: فیپا
عنوان دیگر: داستان فلسطین به روایت پوسترها.
موضوع: فلسطین Palestine
موضوع: پوسترها -- فلسطین -- طراحی Posters -- Design -- Palestine
پوسترها -- طراحی Posters -- Design
اعراب و اسرائیل -- مناقشات Arab-Israeli conflict
پوستهای سیاسی Political posters
شناسه افزوده: وحیدزاده، محمدرضا، ۱۳۶۴ -
شناسه افزوده: پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی
رده‌بندی کنگره: DS۱۰۲/۹۵
رده‌بندی دیویی: ۹۵۶/۹۴
شماره کتابشناسی ملی: ۹۰۷۸۳۶۱

سنگ، کاغذ، گلوله
داستان فلسطین به روایت پوسترها

مجید بزرگ زاده

نشانی:
تهران، خیابان سمیه،
حوزه هنری، پژوهشکده
فرهنگ و هنر اسلامی
کد پستی: ۱۵۹۹۷۱۹۵۱۲
شماره تماس: ۸۸۸۹۶۲۲۳

با اسکن
رمزبند از
دیجی‌آر‌آر
پژوهشکده
آر‌آر
تسویب

نقل و چاپ نوشته‌ها منوط به اجازه رسمی از ناشر است.

شماره تماس نشر پژوهشکده فرهنگ و هنر اسلامی: ۰۹۱۰۸۱۴۴۷۸

پژوهشکده فرهنگ و هنر اسلامی

سنگ، کاغذ، گلوله
داستان فلسطین به روایت پوسترها
نویسنده: مجید بزرگ‌زاده

ناظر علمی: محمد رضا وحیدزاده
ویراستار: الهام بیگلری
طراح جلد و گرافیک: صادق جمالی
صفحه‌آرا: احمد الهی

چاپ اول: ۱۴۰۱
شمارگان: ۵۰۰ نسخه
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۴۷۱۶-۹۴-۱

تقدیم به

همسرم؛

بردبار روزهای سخت

فهرست مطالب

پیش‌گفتار	۸
مقدمه؛ واژه‌ها و منظر	۱۱
فصل نخست؛ درباره هنر و اعتراض و گرافیک	۱۵
گرافیک اعتراضی	۱۹
چرا فلسطین	۲۰
فصل دوم؛ نقش گرافیک اعتراضی در مناقشات فلسطین	۲۳
تودور هرتسل، پایه‌گذار صهیونیسم	۲۶
جنگ جهانی اول و بیانیه بالفور	۲۸
عزالدین قسام و نخستین جنبش‌های ضدالفور	۳۳
۱۹۴۸ و اعلام موجودیت اسرائیل	۳۵
دیر یاسین	۳۷
۱۹۶۷ و جنگ شش‌روزه	۴۱
دوران طلایی گرافیک فلسطین	۴۲
جنبش فتح در دوران طلایی گرافیک فلسطین	۴۶
انور سادات، جنگ رمضان و کمپ دیوید	۴۹
۱۹۷۹ و انقلاب اسلامی ایران	۵۳
نام‌گذاری روز قدس توسط امام خمینی	۵۴
گشایش سفارت فلسطین	۵۵
طرح سیاست‌های منطقه‌ای نظام علیه صهیونیست‌ها	۵۶
قطع رابطه با مصر به حمایت از فلسطین	۵۶
حمایت از گروه‌های جهادی فلسطین	۵۷
نام‌گذاری خیابان‌ها و میدان‌های شهر به نام شهدای فلسطین	۵۷
انتفاضه اول، ۸ دسامبر ۱۹۸۷	۵۸
انتفاضه دوم	۶۳
انتفاضه سوم	۶۸
جنگ ۲۲ روزه؛ ۲۰۰۸	۶۹
انتقال سفارت آمریکا از تل‌آویو به بیت‌المقدس	۷۱
جنبش لن نرحل؛ ساکنان خیابان شیخ جراح	۷۲
زن در آثار جدید هنر فلسطین	۷۴

۷۷	فصل سوم؛ نتیجه‌گیری
۷۸	دورهٔ اول، اواخر قرن نوزدهم تا بیانیهٔ بالفور (۱۹۱۷)
۷۹	دورهٔ دوم، پس از بیانیهٔ بالفور تا روز نکبت (۱۹۴۸)
۷۹	دورهٔ سوم، روز نکبت تا به امروز

۸۱	ضمائم؛ زندگی‌نامهٔ مختصر ده طراح گرافیک
۸۲	۱. برهان کرکوتلی
۸۴	۲. اسماعیل شموت
۸۷	۳. مصطفی الحلاج
۹۱	۴. مایکل تامپسون
۹۳	۵. عبدالرحمن المزین
۹۶	۶. دیوید تارتاکور
۹۸	۷. نضال الخیری
۱۰۰	۸. احمد الحجازی
۱۰۲	۹. مارک رودین (جهاد منصور)
۱۰۴	۱۰. مسعود نجابتی

۱۰۷	ضمائم؛ تصویر آثار
-----	-------------------

باسمه الحقّ

پیش‌گفتار

گرافیک از محبوب‌ترین و پرکاربردترین قالب‌های هنر تجسمی برای جنبش‌های اعتراضی است؛ از این رو ترکیب گرافیک اعتراضی موضوعی مورد توجه از سوی صاحبان قلم و تصویر بوده است. این محبوبیت به این دلیل است که گرافیک، ضمن آنکه در انتقال پیام بسیار تواناست، در همراهی با توده و همراه‌کردن توده‌ها، سریع و صریح عمل می‌کند. این موضوع باعث شده است تا بسیاری از طراحان گرافیک، دست‌کم بخشی از آثارشان را به این موضوع اختصاص دهند و برای خود جایگاه ویژه‌ای در شکل‌دهی به جنبش‌های اعتراضی باز کنند.

مناقشات فلسطین از قدیمی‌ترین و جهان‌شمول‌ترین جنبش‌های اعتراضی شناخته می‌شود که آثار گرافیکی بسیاری به خود دیده است و در این کتاب به آن پرداخته می‌شود. کتابی که در ابتدا به مسئله هنر اعتراضی و پس از آن به گرافیک اعتراضی توجه می‌کند. پس از این سنگ بنا که البته لازمه رسیدن

به فهم مشترک میان نگارنده و مخاطب است، آثار گرافیکی خلق شده دربارهٔ «مهم‌ترین جنبش‌های اعتراضی حوزه فلسطین» پیش روی خوانندگان قرار می‌گیرد تا نقش و تأثیر گرافیک در مناقشات فلسطین را برای مخاطبان خود هویدا کند؛ علاوه‌براین این کتاب موضوع‌ها و سوژه‌های مغفول‌مانده‌ای در اختیار فعالان این حوزه می‌گذارد که جایشان در میان آثار گرافیکی موجود خالی است. در پایان نیز زندگی‌نامه و آثار ده هنرمند منتخبی را در اختیار مخاطب قرار می‌دهد که آثارشان در خلال معرفی جنبش‌ها استفاده شده است. پیش از شروع بر خود لازم می‌دانم از آقای ساعد حسونه و سرکار خانم فاطمه ویزانی که زحمت ترجمه و گویاسازی بخش‌هایی از پوسترها را به عهده داشته‌اند، تشکر کنم. همچنین از دوست خوبم دکتر رضا وحیدزاده که با سعهٔ صدر و اعتماد، امکان تألیف و چاپ این کتاب را فراهم کرد.

مقدمه؛
واژه‌ها و منظر

هرکدام از واژه‌های هنر، گرافیک و اعتراض، محل بحثی جداگانه است. اینکه هنر چیست و آیا اساساً گرافیک هنر است؟ و اگر هست، به سمت هنرهای زیبا لنگر می‌اندازد یا به سوی هنرهای کاربردی؟ آیا رواست کلمهٔ اعتراض را همچون واژه‌های زیبا، کاربردی، تزیینی، معنوی و دیگر صفت‌های مرسوم در هم‌نشینی با هنر به کار برد؟ ورود به هرکدام از این مباحث یک مجلد مستقل می‌طلبد و مقصود این کتاب نیست؛ اما لازم است برای توصیف آن‌ها از زبان مشترکی استفاده شود. به اعتقاد نگارنده، تنها مرجع قضاوت دربارهٔ هنر بودن یا نبودن تولیدات بشر، تاریخ است. همان‌طور که ما، به عنوان انسان امروزی، آثار پیشینیان خود را در کتاب‌های تاریخ ثبت و ضبط کرده‌ایم و برخی را از دایرهٔ هنر خارج دانسته‌ایم و برخی دیگر را ارج نهاده و بر درودیوار موزه‌ها آویخته‌ایم، نسل‌های بعد نیز دربارهٔ آنچه ما امروز هنر می‌خوانیم، قضاوت خواهند کرد. سفر به آینده برای بشر ممکن نیست. این موضوع او را بر آن داشته است که تعریفی برای ثبت و ضبط و بقای آثار هنری ارائه کند که بهترین‌ها را برای آیندگان رقم زده باشد. در میان تعاریف مختلفی که از هنر وجود دارد، این کتاب به اثری توجه می‌کند که میل به خلاقیت را آن‌چنان که از روح خالق هستی در کالبد انسان دمیده شد، زنده نگه داشته است؛ حال اگر فطرت انسانی این میل را راهبری کند، هنر والا زاده می‌شود و اگر افسارش به دست غریزه بیفتد، هنری واپس‌گرا متولد می‌شود. هر دوی این‌ها، چه نیک چه بد، مادر آینده‌اند و فردای جوامع را سروشکل می‌دهند؛ چه انسان را به سوی نقطهٔ کمال آفرینش رهنمون سازند، چه او را برای نشخوار تجربه‌های واپس‌گرایانه به عقب برانند.

و اما دربارهٔ گرافیک. واژهٔ گرافیک از مصدر یونانی Graphein به معنای نوشتن گرفته شده است. ریشهٔ آن در اصل، به معنای حک کردن یا خراش دادن است. این لغت در زبان فارسی، ارتباط تصویری معنا شده است. گرافیک در تعریفی دیگر، محصولی بصری است که سعی می‌کند با تصویر و نوشتار، پیام مشخصی را به مخاطب خود برساند. دربارهٔ اعتراض باید گفت لغتی عربی است که معادل آن را در فارسی، خرده‌گیری و خروش و واخواهی گفته‌اند. (۱) بر این بنیان، به‌کارگیری هم‌زمان متن و تصویر برای خرده‌گیری و تحول‌خواهی، اساسی‌ترین دسته‌بندی و تعریف این کتاب دربارهٔ گرافیک اعتراضی است. امروزه آثار بسیاری از جمله، تصویرسازی، کاریکاتور، بیلبردهای شهری، بسته‌بندی، چاپ و حتی برخی نقاشی را ذیل گرافیک دسته‌بندی می‌کنند؛ ولی پوستر، اصیل‌ترین قالب گرافیکی شناخته می‌شود. در این کتاب نیز بیشتر نمونه‌های بررسی شده، از طراحی پوستر انتخاب شده است. سیر کتاب، پس از نگاهی کوتاه به مقولهٔ هنر و اعتراض، وارد گرافیک و اعتراض می‌شود و نقش گرافیک را در جنبش‌های حوزهٔ فلسطین واکاوی می‌کند که دلیل انتخاب به شکل مفصل در خواهد آمد. نقش گرافیک در مناقشه‌ها و جنبش‌های حوزهٔ فلسطین سه بخش اساسی دارد. بخش اول اواخر قرن نوزدهم تا پایان جنگ اول جهانی، یعنی زمانی است که انگلستان بیانیهٔ بالفور را منتشر می‌کند و سرزمین فلسطین برای تشکیل کشور یهود، به صهیونیست‌ها واگذار می‌شود. بخش دوم فاصلهٔ بیانیهٔ بالفور تا سال ۱۹۴۷ و اعلام موجودیت کشوری با نام اسرائیل در خاک فلسطین است. بخش سوم نیز از ۱۹۴۷ تا به امروز است که نقش گرافیک در این دوران، دچار تغییراتی پلکانی و بعضاً ناگهانی می‌شود. پس از این گذار، معرفی و نمونه آثار ده هنرمند برجسته‌ای که نام آثارشان در متن کتاب آمده است، پیش روی خوانندگان قرار می‌گیرد.

فصل نخست؛
درباره هنر و اعتراض و گرافیک

هرگاه دربارهٔ هنر اعتراضی صحبت در میان باشد، ریشه‌های آن را در رویکردهای سوسیالیستی و نخستین نمونه‌های آن را در آثار دیگو ریورا جست‌وجو می‌کنند؛ در حالی که اعتراض، به عنوان یک میل فروخته، در سراسر تاریخ هنر قابل جست‌وجو است؛ همان جایی که هنرمند مصر باستان، دست از تصویرگری پادشاهان در میان عناصر نمادین می‌کشد و زندگی مردم عادی را در تناسبات واقعی تصویر می‌کند (تصویر ۱) یا جایی که دیگو ولاسکوئیزا خودش را در پردهٔ ندیمه‌ها^۳ در کنار خاندان سلطنتی تصویر می‌کند (تصویر ۲)

و حتی گرایش‌های سوسیالیستی به عنوان یک کنش سیاسی در اثر گرونیکای پیکاسو که از میان اتوهای اثر به دست آمده است (تصویرهای ۳ و ۴).

مرجع اعتراض در آثار هنری، گاهی درون خود هنر و گاهی در سطوح بالای حکمرانی است. در شکل دوم، وابستگی‌های گوناگون هنرمندان به حاکمیت، موجب شده است که آنان، یا میل اعتراض را در خود بخشکانند یا آن را در پرده‌ای از ابهام بروز دهند. شکوفایی هنر اعتراضی در دوران دوقطبی شدن جهان نیز به دلیل حمایت بلوک شرق از جریان هنر توده‌ها و همچنین جوامع کارگری در تولیدات هنری بود؛ وگرنه عنصر اعتراض تا پیش از پست‌مدرنیسم کماکان در پردهٔ ابهام باقی می‌ماند. با فروپاشی شوروی و از دست رفتن حمایت‌هایی که آن‌ها از

هنرمندان مطبوع خود می‌کردند، این جریان به حاشیه رفت و بسیاری از آثار نیز با برجسب پروپاگاندا کنار زده شد.

موازی با این، جریان غالب هنر مدرن نیز به نحوی دیگر میل به اعتراض را از نهاد هنرمند، رهنمی کرده است. در طول دوران مدرن، میل به اعتراض در یک خاستگاه زیبایی‌شناسانه و هنر برای هنر محصور بود و به سختی منشأ اجتماعی پیدا می‌کرد. این موضوع شاید در نظام سلطه تغییر ایجاد نکرد؛ اما موجب پیدایش مکاتب بسیاری در تاریخ هنر شد: همان جایی که رئالیسم بر کلاسیسیم می‌شورد و زندگی عادی مردم را به عنوان سنجۀ زیبایی و امر والا مطرح می‌سازد. امپرسیونیسم زیبایی را امری گذرا در تغییر دائمی می‌بیند و فوتوریسم به ستایش سرعت می‌نشیند. اوج اعتراض هنر به هنر در پی تنش‌های دو جنگ جهانی ظاهر می‌شود و مارسل دوشان^۱ در اثر چشمه^۲ به انکار خود می‌رسد.^۳ این تعارضات ادامه می‌یابد تا اینکه تاریخ هنر را به پاپ آرت^۴ می‌رساند. مارک روتکو هنرمند برجسته اکسپرسیونیست انتزاعی درباره پاپ آرت جمله‌ای گفته است که نشان‌دهنده میل اعتراض در حرکت و پیدایش مکاتب هنری است. او در روزهای پایانی عمرش که به خودکشی منتهی شد، گفت: «این‌ها [پاپ آرتیست‌ها] آمده‌اند تا همه ما را نابود کنند.»^(۱)

پاپ آرت در جایگاه یکی از سرچشمه‌های بسیار مهم آغاز پست مدرنیسم، جایی است که خواست مردمی به عنوان معیار زیبایی و امر والا سوژه هنرمند می‌شود؛ دورانی که قالب‌های هنری تلفیق می‌شود و هنر مفهومی^۵، اجرا^۶، چیدمان^۷ و محیطی متولد می‌شود. این موقعیت باعث شد هنر اعتراضی که تا

1. Marcel Duchamp

2. Fountain

۳. مارس دوشان این اثر را با یک نام و امضای تصادفی (R.Mutt) ارائه کرد.

4. Pop art

5. Conceptual art

6. Performance Art

7. Installation Art

پیش از این، یک میل فروخته و محصور در دنیای هنر برای هنر بود، سدی در برابر خود نبیند و دوران شکوفایی خود را آغاز کند.

وقتی هنرمند اعتراضی برای گریز از تعقیب قانون، نامش را پنهان می‌سازد، از مارسل دوشان الگو گرفته است و وقتی تقاضای عموم مردم را به عنوان عنصر والا سوژه می‌کند، به پاپ آرت رجوع کرده است و آنگاه که فرم را فدای محتوا می‌کند، قدم در جاده‌ای گذاشته است که هنرمندان هنر مفهومی هموار کرده‌اند. در دنیای پست مدرن، هنرمند با جامعه خود پیوند می‌خورد و میل به اعتراض را از دیواره گالری‌ها به دیوار شهرها می‌آورد. این بار، مقصود هنر اعتراضی طغیان علیه تعاریف زیبایی در مکتب پیشین خود نیست. هنرمند اعتراضی مقصود جنبش‌های اعتراضی را اصالت می‌دهد و آن را به عنوان امر والا سوژه آثار خود می‌کند. دنیای امروز، هنر اعتراضی را تولیدات خلاقانه‌ای می‌داند که کنشگران و جنبش‌های اجتماعی آن‌ها را تولید کرده‌اند. جریان آرتیویست^۱ که از ادغام دو واژه آرتیست و آکتیویست ایجاد می‌شود، معرف این‌گونه آثار است. هنرمندان این شاخه از هنر باور دارند که آثارشان باید از فضای موزه‌ها و گالری‌ها بیرون بیاید و وارد فضای پررفت‌وآمد کوچه و خیابان شود؛ همان جایی که زندگی اجتماعی جریان دارد و می‌تواند بر افکار عمومی و جریان‌های اصلی و سیاست و اجتماع تأثیر بگذارد. بدیهی است در این موقعیت، نظام سلطه که تا دوران مدرن هنرمند را ذیل شعارهای هنر برای هنر و من هنرمند در زیر یوق خود داشته است، ساکت نمی‌نشیند. ترجیح نظام سلطه در موقعیت حاضر این است که هنر اعتراضی در خدمت جنبش‌هایی باشد که به مؤلفه‌های برتری آنان خدشه‌ای وارد نکند؛ از این رو، اگر هنر اعتراضی درباره بزرگداشت پس‌مانده‌های بلوک شرق باشد، آن را ستایش و حمایت می‌کنند و اگر این‌گونه نباشد، مقصد میل هنرمند را از امور حکمرانی

به سمت مسائل جنسیتی، محیط زیست، حیوانات، زنان و دیگر مسائل جهان شمول بی‌ضرر برای خود، سوق می‌دهند تا بار دیگر، آنچه در سال‌های مدرن مشغولیت هنرمند بوده است، زنده شود و هنرش از کف خیابان به دیواره گالری بازگردد؛ همانند آنچه با بنکسی^۱ به عنوان یکی از هنرمندان بسیار پرآوازه اعتراضی کردند (تصویر ۵).

گرافیک اعتراضی

آنچه گفت شد، بیشتر درباره هنر نقاشی به عنوان یکی از پایه‌های هنر گرافیک بود. گرافیک امروزی با کاربست هم‌زمان تصویر و کلمه، خیلی سریع‌تر از دیگر قالب‌های هنر تجسمی با مخاطب خود ارتباط می‌گیرد و با حرکت از سوی هنرهای زیبا به سوی هنرهای کاربردی، ارتباط گسترده‌تری را با بطن و عموم مردم جامعه برقرار می‌کند؛ به همین دلیل، آنگاه که یک جامعه به سوی راه‌اندازی جنبش‌های اعتراضی پیش می‌رود، گرافیک خیلی سریع متولد می‌شود و نقش خود را به عهده می‌گیرد. شکی نیست که نمونه‌های بسیار خوب آثار گرافیکی در تاریخ، همان‌هایی بوده‌اند که با مخاطب خود ارتباط بهتری برقرار کرده‌اند و در اساس، گرافیک اگر نتواند مخاطب خود را جذب کند و پیامش را بدون شرح مفسر، به مخاطب برساند، در مرحله پیش از تولد است. البته این ضرورت به معنای مجاز نبودن تفسیر آثار گرافیکی نیست. تفسیر می‌تواند زوایای جدیدی را پیش روی مخاطب قرار دهد؛ لیکن فهم پیام اصلی در گرو تفسیر نیست.

یکی دیگر از دلایل قرابت هنر گرافیک با مقوله اعتراض، امکان تولید و عرضه آسان در رسانه‌های جدید است. امروزه، پدیده شهروند خبرنگار و شبکه‌های اجتماعی، مهم‌ترین زمینه شکل‌گیری جنبش‌های اعتراضی شناخته می‌شود. عموم مردم عکسی را با گوشی خود می‌گیرند و متنی به آن اضافه می‌کنند و در

۱. Banksy نام مستعار هنرمند گرافیتی، فعال و منتقد سیاسی، کارگردان و نقاش بریتانیایی است.

نهایت، به سهولت در فضای مجازی منتشر می‌کنند. در همین لحظه، یک اثر گرافیکی تولید و عرضه شده است. هرچند ممکن است این اثر یک هنر فاخر و پیش‌برنده تاریخ هنر نباشد، در گرافیک اعتراضی نقش خود را به خوبی ایفا می‌کند. گرافیک، به نسبت دیگر قالب‌های هنر تجسمی، متأخر است و به دوران پس از اختراع چاپ و تفوق رسانه‌ای روزنامه‌ها بازمی‌گردد. روزنامه‌ها و نشریه‌ها یکی از بسترهای اولیه تولد گرافیک بوده‌اند و ماهیت این دو، گرافیک را از همان روزهای نخستین پیدایش، با مقوله اعتراض پیوند داده است. در حال حاضر جنبش‌های اعتراضی زیادی در سراسر جهان در جریان است که موضوعات جهان‌شمولی همچون محیط‌زیست، مهاجرت، ضدیت با جنگ بدون طرف‌داری از جناحی خاص و آزادی بیان را شامل می‌شود و هنرمندان بسیاری در این زمینه‌ها تولید اثر می‌کنند. این موضوعات با توجه به رهنمی میل اعتراض در هنرمند، کارکردی به‌سود نظام سلطه دارد. پرداختن به آن‌ها، هرچند نیاز جامعه جهانی است، در برابر جنبش‌هایی که از سوی توده‌های مردمی آغاز می‌شود و در مواجهه مستقیم با نظام سلطه قرار می‌گیرد، عیار کمتری دارند. در میان تمامی جنبش‌های مردمی جهان، جنبش‌های مردمی مرتبط با مناقشات فلسطین جایگاه متفاوتی دارد که آن را از ویژگی‌های تاریخی و جغرافیایی و ایدئولوژیک خود کسب می‌کند. این ویژگی‌ها موجب شده است تا محدوده مطالعاتی این کتاب، مناقشات فلسطین در نظر گرفته شود.

چرا فلسطین

سرزمین فلسطین از آغاز حیات بشر، محل تقابل نیروهای خیر و شر بوده است و همه ادیان ابراهیمی به آن توجه می‌کنند. آثاری که در این سرزمین خلق می‌شود، در تکاپوی پیچیده‌ای از مناقشات جهانی سیر می‌کند. بر اساس آموزه‌های سه دین اسلام و مسیحیت و یهودیت، آینده جهان در همین سرزمین رقم خواهد خورد. بر اساس این آموزه‌ها، آثاری هم که درباره این سرزمین خلق